

NİMŞEHİT ŞİİRLERİNDEKİ BİRLEŞİK FİİL VE DEYİMLER

Özet

Nimşehit takma adına sahip olan Uygur şairinin asıl adı Armiye Ali Sayrami olup, 1906 yılında Doğu Türkistan'ın sınırları içerisindeki Aksu vilayetine bağlı Bay ilçesinin Sayram köyünde doğmuştur. Şair, Nimşehit takma adını, Kaşgar'da Çin yönetimine karşı yapılan milli ayaklanmaya katıldığında kurşun isabet ederek ağır yaralandıktan sonra kullanmaya başlamıştır. Şair, edebiyat eserlerinden Uygur klasik edebiyatı eserlerinin yanı sıra Nevai, Sekkaki, Lütfi, Zelili, Abdürrahim Nizami gibi şairlerin eserlerini de okumuştur. Çalışmamızda Nimşehit'in Eserleri adlı kitabında yer alan dört şiirde geçen birleşik fiiller tespit edilmiştir. Birleşik Fiiller iki başlık altında değerlendirilmiştir. Şiirlerde geçen birleşik fiillerin anlamları verilirken Türk Dil Kurumu Sözlüklerinden yararlanılmıştır. Eğer şiirlerde tespit edilen birleşik fiillerin anlamları TDK Sözlüklerinde yer almıyorsa dörtlükteki bütünlük düşünülerek anlam verilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda yer alan isim+ yardımcı eylemden oluşan birleşik fiiller şunlardır: Eş bol-, taş kurşan-, (nefsinin) peşine düş-, ten eyle-, mümkün ol-, qaşlırîñ méhrab qil-, tayaq sal-, derdi tart-, yıraq qal-, bidar bol-, zar bol-, bimar bol- ve anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiiller: béşîñğa çüşse-, meydañğa çiq-, meydañğa çiqqan-, özünni pargirat-, yüz örü-, gurban bol-, közge körünme-, ayak bas-, secde qil-, xar bol-, qara bextim aq bol-, düşminiñniñ

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Nurmainaiti BUAJIER,
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Türk
dili ve Edebiyatı
Doktora Öğrencisi
bvhajar018@gmail.com

Gönderim Tarihi
Received
04.02.2020
Kabul Tarihi
Accepted
01.07.2020

Atf
BUAJIER, Nurmainaiti
(2020). "Nimşehit
Şiirlerindeki Birleşik
Fiil ve Deyimler",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/3), 13- 26

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

béşini taşqa qoş-.

Anahtar Sözcükler: Birleşik fiiller, Nimşehit, deyimler, Uyghur Türkçesi

COMPOUND VERBS AND IDIOMS IN NİMŞEHİT POEMS

Abstract

The real name of the Uyghur poet, who has the nickname of Nimşehit, was Armiye Ali Sayrami, and was born in 1906 in Sayram village of Bay district of Aksu province within the borders of East Turkestan. The poet began to use his nickname Nimşehit after he was severely wounded when he participated in the national uprising against the Chinese administration in Kashgar. In addition to the works of Uyghur classical literature, the poet also read the works of poets such as Nevai, Sekkaki, Lütüfi, Zelili and Abdürrahim Nizami. In our study, the compound verbs in the four poems in the Nimşehit's book were identified. The compound verbs are evaluated under two titles. Turkish Language Institution Dictionaries have been used to give meaning of the compound verbs in poems. If the compound verbs in the poems are not included in the TDK Dictionaries, we tried quaternary. it was tried to give meaning by considering meaning unity of verses in poem. The compound verbs consisting of name + auxiliary action in our study are as follows: Eş bol-, taş kurşan-, (nefsinin) peşine düş-, ten eyle-, mumkin ol-, qaşliriñ méhrab qıl-, tayaq sal-, derdi tart-, yıraq qal-, bidar bol-, zar bol-, bimar bol- ve anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiiller: béşinğa çüşse-, meydanğa çiq-, meydanğa çiqqan-, özünni pargirat-, yüz örü-, gurban bol-, közge körünme-, ayak bas-, secde qıl-, xar bol-, qara bextim aq bol-, düşminiñniñ béşini taşqa qoş-.

Keywords: compound verbs, Nimşehit, idioms, Uyghur Turkish

Giriş

Şairin asıl adı Armiye Ali Sayrami olup, 1906 yılında Doğu Türkistan'ın sınırları içerisindeki Aksu vilayetine bağlı Bay ilçesinin Sayram köyünde fakir bir çiftçi ailesinde dünyaya gelmiştir. Babası bilgili biri olup oğlunun eğitim alması için elinden geleni yapmıştır. İlköğrenimini köyündeki dini okulda yaptıktan sonra, orta tahsilini 1922 yılından 1930 yılları arasında Bay ve Kuça ilçelerindeki medreselerde devam etmiştir. (Tatlık, 1998: 1) 1930'lu yıllarından sonra o zamanın meşhur Kaşgarlı

“Hanlık Medrese” adında Uygur klasik edebiyatı eserlerini okumuştur. Yüksek tahsili sırasında Nevai, Sekkaki, Lütü, Zeli, Abdürrahim Nizami gibi şairlerin eserlerini okumuştur. Medreseyi bitirdikten sonra Arapça ve Farsçayı iyi seviyede öğrenmiştir. Nimşehit’in Kaşgar’da okuduğu dönem yabancı misyonerlerin Brahmanizm’in propagandasını yaptıkları bir dönemdir.

1933 yılında Kaşgar’da Çin yönetimine karşı millî ayaklanmaya katılmıştır, savaşta kurşun isabet etmesi sonucu ağır derecede yaralanmış ve bu olaydan sonra yarı şehit anlamına gelen “Nimşehit” takma adını kullanmaya başlamıştır (Kaşgarlı, 1998: 198). Sonra dönemlerde bu takma adı mahlas olarak da kullanmıştır. 1934-1936 yıllarında memleketi Bay’da öğretmenlik yapan Nimşehit 1936-1945 yıllarında Aksu’da “Aksu Haberleri” (Aksu Uçur) gazetesinde editör olarak çalışmıştır. 1945-1948 yıllarında Gulca’da “Üç Vilayet Millî Ordu Karargâh’ında bulunan “Tarih yazma” biriminde bulunmuş daha sonra “İttifak” dergisinde editör olarak görev yapmıştır. 1949 yılından sonra Çin komünist partisinin yanında yer almış, 1956 yılında Çin heyetiyle Mekke’ye gidip hac ibadetini yerine getirmiştir. 1960’lı yılların sonunda çocuklarıyla Bay ilçesinin en ücra bölgesine sürgün edilen Nimşehit 22 Ağustos 1972’de 66 yaşında vefat etmiştir (Sultan, 2006: 80).

Nimşehit, ilk başta halk şiiri tarzında şiirler yazarak bunları “Bazar ve Mazar” adlı şiir kitabında topladığı bilinmektedir. Yüksek tahsili sırasında yazdığı şiirlerini ise “Büyük Barıştırmama” (Madara E’zem) ve “Doğru Yol Nurları” (Envarul Huda) adlı şiir ve kasidesi kitaplarında toplamıştır. Nimşehit’i asıl üne kavuşturan şiiri 1936 yılında yazdığı “Bilim Işkıda” (Bilim Aşkıyla) adlı şiirdir. 1936-1945 yılları arasında yazdığı “Bin Ev ve Ferhat-Şirin” (Ming Öy ve Perhad-Şerin) adlı destanı da Nimşehit’in önemli eserleri arasındadır. 1950’li yıllarda Çin komünist partisi propagandası niteliği taşıyan “Aldıda” adlı şiiri ve 1956 yılındaki Hac seferi vesilesiyle yazdığı “Seğindim” (Özledim) adlı şiirleri de çok ünlüdür. Ayrıca 1949 yılında kaleme aldığı “Leyla-Mecnun” operası, 1960’lı yıllarda yazdığı “Yüsüp-Züleyha” ve “Mezardan Dönerken” (Gör Ağzıdın Kaytkanda) adlı destanları şairin önemli eserleri arasında yer almaktadır. Şairin 1957 yılında yayımlanan “Vatan Sevgisi” (Veten Muhebbiti), 1963 yılında yayımlanan “Tarım Kızı”, 1980 yılında ya-

yımlanan “Yürek Sözi”, 1987 yılında yayımlanan “Bin Ev ve Ferhat-Şirin” (Ming Öy ve Perhad-Şerin), 1998 yılında yayımlanan “Nimşehit Şiirleri” (Nimşehit Şeirleri”) adlı şiir kitapları bulunmaktadır. Pek çok Çinceye çevrilmiş şiirleri de vardır (Rehmitulla Sultan, 2006: 80-82).

Çalışmamızda Nimşehit’in Eserleri adlı kitabında yer alan dört şiirde geçen birleşik fiiller ve deyimler tespit edilmiştir. Şiirlerde geçen birleşik fiillerin anlamları verilirken Türk Dil Kurumu sözlüklerinden yararlanılmıştır. Eğer şiirlerde tespit edilen birleşik fiillerin anlamları TDK Sözlüklerinde yer almıyorsa dörtlükteki bütünlük düşünülerek anlam verilmeye çalışılmıştır. Birleşik fiiller ve deyimlerle ilgili pek çok çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller (Demirez 2013); Güney Sibiry Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar (Bacanlı 2013).

1. Birleşik Fiiller:

Ergin (1993: 364), birleşik fiilleri şöyle tanımlamaktadır: “Bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur, şeklinde açıklamaktadır.” Ergin (1993: 366), birleşik fiilleri; isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller; fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller; iktidarî fiiller şeklinde gruplandırmıştır.

Öztürk (1997: 97; 2010: 136), Uygur ve Özbek Türkçelerinde birleşik fiillerin kullanılış sahasının bir hayli geniş olduğunu belirtir ve birleşik fiilleri “Bir hareketi karşılamak üzere, bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur, şeklinde ifade eder ve iki bölüme ayırır. Bunlar; bir isim unsuru ile yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller; bir fiil unsuru ile yardımcı fiilden kurulan birleşik fiillerdir.

Korkmaz (2003: 791), (2014: 199-200) birleşik fiilleri şöyle tanımlamaktadır: “Bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki farklı fiil şeklinin yahut isim soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.” Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde: I. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller. Bunlar;

bir isim veya bir sıfat ile “et-, ol-, bul-, bulun-, buyur-, eyle-, yap-“ fiillerinin birleşimiyle isim + ol- kuruluşunda oluşanlar; sıfat fiillerle ol- yardımcı fiilin birleşimiyle oluşan karmaşık fiiller. II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Şöyle ki, iki fiilin birleşmesiyle oluşanlar; anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller.

Kutadgu Bilig Grameri-Fiil adlı eserinde Ercilasun (2014: 76), birleşik fiil kavramıyla ilgili görüşlerini şöyle açıklamaktadır.

“Birleşik fiil, bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas, manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiilde de bu böyledir. İster bir tarafı isim ister bir tarafı fiil olsun her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar. Hareket, oluş ifade eden bir kavramı karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak, birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız. Yani bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Basit fiilin yapısında sadece kök ve ek, birleşik fiilin yapısında iki veya daha fazla kelime vardır”.

Karahan (2012: 73), birleşik fiilleri; bir hareketi karşılayan veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur, şeklinde açıklar. Bu işlevlerine göre; bir hareketi karşılayan ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olarak iki grupta değerlendirir.

Güneş (2009: 229-230), birleşik fiilleri şöyle tanımlamaktadır: “Yeni bir hareket kavramı elde etme veya var olan bir hareket kavramında bir takım özel değişiklikler meydana getirmek için, iki (bazen üç) kelimeyi bir arada kullanarak oluşturulan fiillere denir. Bunları, yapılaş şekillerine göre, deyim şeklindeki birleşik fiiller, hareket kavramı oluşturan birleşik fiiller, hareket kavramının değiştiren birleşik fiiller, şeklinde gruplandırmıştır.”

Banguoğlu (1974: 310-318), Türkçenin Grameri adlı eserinde birleşik fiillerini şu şekilde gruplandırmıştır: Tabanlarını zarf öbeği kalıbında olanlar, çekim öbeği kalıbında olanlar, bağlam öbeği kalıbında olanlar.

Bu çalışmada gramer kitaplarındaki tasnifler incelenerek şiirde geçen birleşik fiiller değerlendirilmeye çalışılmıştır. Nim-şehit'in dört şiirinde geçen birleşik fiil örnekleri şöyledir:

1.1. İsim + yardımcı eylem oluşan birleşik fiil:

Korkmaz (2003: 792-800) 'a göre isim + yardımcı eylemle oluşan birleşik fiiller, bir ad veya sıfat ile et-, eyle-, yap-, kıl-, ol- ve bulun- yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşmuştur. Birleştikleri yardımcı fiilin görevi, bir adı fiil durumuna getirmektir. Dolayısıyla, esas anlam, ad üzerindedir. Yardımcı fiil, yalnızca adı "etmek", "yapmak", "kılmak" ve "olmak" anlamları katarak fiilleştiren ve çekim eklerini alan bir işlev yüklemiştir."

Ergin (1989: 365), "İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, "et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-" fiilleridir. Bunlardan et-, eyle-, yap- isimlerden geçişli birleşik fiil, ol-, bulun- ise geçişsiz birleşik fiil yaparlar. Yardımcı fiil bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak vazife görür." bilgisini verir.

Eş bol-: eş olmak

bilig biling ya begim,

Bilgi bilin, ey beyim!

bilig sanga eş bolur

Bilgi sana eş olur;

bilig bilgen ol erke,

Bilgili insana

birkün devlet tuş bolur.

Bir gün devlet yar olur.

Taş kurşan-: bele bağlamak

biliglig er bilinge,

Bilgili insan beline

taş kurşansa kaş bolur.

Taş kuşansa, kaş olur;

biligsizning yanınğa,

Bilgisizin yanına

altun koysa taş bolur.

Altın konsa, taş olur.

(nefsinin)peşine düşmek-: nefsinden kopmamak

Kirip keynige nepsiñniñ, bilimdin özge yar tutsan,

Béşinğa çüşse bir künler, u çağda sen kebi xar yoq.

(Nefsinin peşine düşüp bilimden başka yâr tutsan, / Bir gün başın sıkışırsa, o zamanda senin gibi hâr yok.)

Ten eyle-:denk eylemek, eşit görmek.

Mumkin ol-:mümkün olmak

Dunyağa teñ eylemeymen tağliriñniñ téşini,

Seni dep taşqa çoşarmen düşminiñniñ béşini,

Sen üçün derya éqıtsam şum reqibler yéşini,

Mumkin olğaymu körüşke ayğa oxşaş qéşini ?!

Qara bextim aq bolardışun darehmanal dida.

(Dünyaya denk eylemem dağlarının taşını / Senin için taşa katarım düşmanınını başını / Senin için derya akıtsam şom rakipler yaşını / Mümkün olur mu görmek aya benzer kaşını / Kara bahtım ak olurdu o an rahman önünde.)

Qaşliriñ méhrab qıl- / kaşlarını çat- :kaşlarını çatmak, sinirlenmek.

Dilberim, ahu közüm, xurşid yüzüm, şérin sözüüm
Hösni eplakiñda tuğqan erdi teley yultuzum,
Levliriñdin qızğanurdi bağda pişqan tal üzüm,
Qaşliriñ méhrab qılıp secde qılay tenha özüm,
Çoñ gunahkar bolsimu din birle iman aldida.

(Dilberim, ahu gözlüm, güneş yüzlüm, şirin sözlüm, / Hüsn-i eflakinde doğmuş idi talih yıldızım, / Dudağını kiskanırdı bağda olmuş salkım üzüm, / Kaşlarını mihrap edip secde edeyim tenha özüm, / Büyük günahkâr olsam da din ve iman önünde.)

tayaq sal-/dayak at- :dayak atmak

derdi tart- /dert çek- : dert çekmek.

yıraq qal-/ıraq kıl- : uzak, ayrı kalmak.

Vaderixa, qaysi kündür, şum reqib basti ayağ,
Sen kebi hör nazininler üstige saldi tayaq,
Men quçıqıñda turup tarttim eceb derdi pıraq,
Némitiñ lezzetliridin ayrilip qaldim yıraq,
Bir tilemçidek qisildim küzde xaman aldida.

(Ne yazık ki, geçen günlerde, şom rakip bastı ayak / Senin gibi hür nazenin üstüne attı dayak, / Ben kucağında durup çektim çok derdi fırak, / Nimetin lezzetlerinden ayrılıp kaldım ıraq, / Bir dilenci gibi kısıldım güzde harman önünde.)

bidar bol- / bidar ol- : uykusuz olmak, uyumamak.

zar bol- / zar ol- : inlemek, ağlamak.

bimar bol- / bimar ol- : hasta olmak.

Yiğlidim şundin buyan tün-kéçiler bidar bolup,
Rehimsiz ögeyge qalğan qız yétimdek xar bolup,
Hevzi kevserni kéçiban tamçe suğa zar bolup,
Tarlışıp ketken cahanga sığmayın bimar bolup,
Boynı bağlanmış müşüktek sañda saçqan aldida.

(Ağladım ondan beri bütün geceler uykusuz kalıp, / Acımasız üveye kalan yetim kız gibi hor olup, / Kevser gölünü geçerek bir damla suya zar olup, / Daralan cihana sığmadan hasta olup, / Boynu bükük kedi gibi sıçan önünde.)

1.2. Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller:

Gözütok (2009: 1) “Deyim” sözcüğünü, söylemek, dile getirmek, açık etmek... anlamlarına gelen “de-“ kökünden türemiş bir isimdir ve bu sözcük “Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu”nda Osmanlıca “tabir” kelimesi yerine kullanılmaktadır, şeklinde açıklamaktadır.

Duymaz (2005: 33-34), deyimle ilgili Ebüzziya Tevfik’in şu tarife yer verdiğini belirtir: Deyim, bir duyguyu, düşüncüyü, durumu anlatan, bir hüküm ifade etmeyen, çoğu mecazlı olan kalıplaşmış sözlerdir.

Korkmaz (2003: 838) “*Deyimleşmiş birleşik fiiller, gramer yapıları bakımından öteki birleşik fiillerden ayrılan bazı özellikler taşır. Bunların belirli şekil kalıpları vardır. Şekilce, bir isim ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak, onlardan ayrılan yanları fiilden önceki isim ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabilirdiği gibi bir isim gurubu halinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir. Bu özelliğinden dolayı, fiilden önce gelen isim ögesi fiile bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Ayrıca fiilden önceki isim ögesi birden fazla da olabilmektedir.*” açıklamasını yapar.

Güneş (2009: 229) “Anlamca Kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiiller şöyle tanımlamaktadır: Bir isimle asıl fiilin birleşmesinden oluşan ve mecazlaşmaya dayalı bir ifade gücü taşıyan fiillerdir.”

Karahan (1999: 39) ve Zeynep Korkmaz (2014: 201) deyimleri anlamca kaynaşmış birleşik fiiller başlığı altında verir. Anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin bir isim ve bir fiil unsurundan meydana gelebildiği gibi kelime gruplarından da oluşabileceğini belirtirler. Deyimleri oluşturun unsurların biri veya hepsinin kendi sözlük anlamlar dışında kullanıldığını ve bunların bir kısmının deyimleşmiş olduğunu belirtir.

Eserlerden tespit edilen örnekler şöyledir:

Béşinğa çüş -: Başın sıkışmak

Kirip keynige nepsiniñ, bilimdin özge yar tutsan,
Béşiñğa çüse bir künler, u çağda sen kebi xar yoq.
(Düşüp nefsinin peşine bilimden özge yâr tutsan,
Başın bir gün sıkışır, o çağ senin gibi hâr yok.)

Meydanğa çıq- /meydana çık- : ortaya çıkmak, görünmek.

Bilimdin hemme iş *meydanğa çıqqan* esirdur bu,
Biliş lazım, bilimsizlerge bu esirde xéridar yoq.
(Bilimden her şeyin meydana çıkan devirdir bu, / Bilmek
lazım, bilimsizlere bu asırda haridar (müşteri) yok)

Meydanğa çıq - : meydana çıkmak, görünmek.

Özüñni pargirat- /özünü parlat- : bilgi ile donanmak,
kendini geliştirmek.

Çapan birle *özüñni parqiratsañ* bir boyaqçisen,
Bilim esri bugün, sirliq çapanlarğa xéridar yoq.
Bilimdin hemme iş *meydanğa çıqqan* esirdur bu,
Biliş lazım, bilimsizlerge bu esirde xéridar yoq.
(Ceket ile kendini parlatırsan bir boyacısın, / Bilim asrı
bugün boyalı ceketlere haridar (müşteri) yok. / Bilimden her
şeyin meydana çıkan devirdir bu / Bilmek lazım, bilimsizlere bu
asırda haridar (müşteri) yok.)

Yüz örü- / *yüz çevirmek*: gösterdiği ilgiyi kesmek.

Gurban bol- /kurban ol-:canından vazgeçmek, (bir ülkü,
fikir) uğruna canını vermek, fedakârlık yapmak.

Özüñ hem, Nimşehit, bu pikirniñ testiği *bol qurban*,
Bilimdin *yüz örügenler* kebi qattiq gunahkar yoq.
(Kendin de, Nimşehit, bu fikrin tasdiki için kurban ol, /
Bilimden yüz çevirenler kadar ağır günâhkar yok.)

közge körünme-: değersiz olmak, kıymet ve önem ver-
memek.

Sen idiñ dünyada bir hösni güzel nazuk beden
İkimizde bağlınış goyaki erdi canu-ten.
Ah! Güzel yâr oynığan Qeşqer, Kuça, Yeken, Xoten,
Némiler boldi ikin iplas ayağda pak veten?!
Sen üçün közge körünmes qançe qurban aldida.
(Sen idin dünyada bir hüsnü güzel nazik beden, / Birbi-
rimize bağlıydık sanki idi can ve ten, / Ah! Güzel yârin dolaştığı
Kaşgar, Kuça, Yeken, Hoten, Neler oldu acaba pis ayakta pak
vatan, / Senin için göze görünmez nice kurban önünde.)

Ayak bas-: bir yere ulaşmak, varmak.

Vaderixa, qaysi kündür, şum reqib basti ayağ,
Sen kebi hör nazininler üstige saldi tayaq,
Men quçıqıñda turup tarttim eceb derdi pıraq,
Némitiñ lezzetliridin ayrilip qaldım yıraq,
Bir tilemçidek qisildim küzde xaman aldida.

(Ne yazık ki, geçen günlerde, şom rakip bastı ayak, / Senin gibi hür nazenin üstüne attı dayak, / Ben kucağında durup çektim çok derdi firak, / Nimetin lezzetlerinden ayrılıp kaldım irak, / Bir dilenci gibi sıkıldım güzde harman önünde.)

secde qil- :alnı, eli, ayakları, dizleri, ayak parmaklarını yere getirmek; saygı göstermek.

Dilberim, ahu közüm, xurşid yüzüm, şerin sözlüm,
Hösni eplakiñda tuğqan erdi teley yultuzum,
Levliriñdin qızğanurdi bağda pişqan tal üzüm,
Qaşliriñ méhrab qilip secde qilay tenha özüm,
Çoñ gunahkar bolsimu din birle iman aldida.

(Dilberim, ahu gözlüm, güneş yüzlüm, şirin sözlüm, / Hüsnü eflakinde doğmuş idi talih yıldızım, / Dudağını kıskanırdı bağda olmuş salkım üzüm, / Kaşlarını mihrap edip secde edeyim tenha özüm, / Büyük günah ise de din ve iman önünde.)

Xar bol-: hor olmak “ (birini, bir şeyi) küçük görmek, bir kimseye değersiz gözle bakmak.”

Yiğlidim şundın buyan tün-kéçiler bidar bolup,
Rehimsiz ögeyge qalğan qız yétimdek xar bolup,
Hevzi kevserni kéçiban tamçe suğa zar bolup,
Tarlişip ketken cahanğa siğmayın bimar bolup,
Boyni bağlanmış müşüktek sañda saçqan aldida.

(Ağladım ondan beri bütün geceler uykusuz olup, / Acımasız üveye kalan yetim kız gibi hor olup, / Kevser gölünü geçerek damla suya zar olup, / Daralan cihana sığmadan hasta olup, / Boynu bağlanan kedi gibi sıçan önünde.)

Qara bextim aq bol- :kara bahtı ak olmak: bahtı açılmak, talihi dönüp uygun duruma veya arzulanan sonuca gelmek.

düşminiñniñ béşini taşqa qoş-: düşmanın başını taşaya vurmak: düşmanı yenmek, düşmanı alt etmek.

Dunyağa teñ eylemeymen tağliriñniñ téşini,
Seni dep taşqa qoşarmen düşminiñniñ béşini,
Sen üçün derya éqıtsam şum reqibler yéşini,
Mumkin olğyamu körüşke ayğa oxşaş qéşini ?!

Qara bextimaq bolardışun darehmanal dida.

(Dünyaya denk eylemem dağlarının taşını; /Seni diye taşa katarım düşmanın başını, / Sen için derya akıtsam şom rakipler yaşını, / Mümkün olur mu görmek aya benzer kaşını, / Kara bahtım ak olurdu o an rahman önünde.)

Sonuç

Çalışmamızda toplamda 24 tane birleşik fiil tespit edilmiştir. Bunlardan 12 tanesi isim+ yardımcı eylemden oluşan birleşik fiillerdir, 12 tanesi de anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiillerdir.

Bilginin öneminden bahseden birleşik fiiller-deyimler: meydana çıq-(deyim), özünni pargirat- (deyim), eş bol-(bir. f.), taş kurşan- (bir. f.);

İlim ve bilimden uzak kalmak: yüz örü-, gurban bol- (deyim);

Vatanı ifade eden birleşik fiiller- deyimler: meydana çıq- (deyim), özünni pargirat- (deyim), mumkin ol- (bir. f.), ten eyle - (bir. f.);

Vatandan ayırım kalış ve düşmanın ayaklar altında kalışından duyduğu hüznü dile getiren birleşik fiiller- deyimler: tayaq sal- (bir. f.), derdi tart- (bir. f.), yıraq qal- (bir. f.), bidar bol- (bir. f.), zar bol-, (bir. f.), bimar bol- (bir. f.), ayak basmak- (deyim); xar bol- (deyim);

Sevgiliye hitap: Sevgilinin gezdiği vatan toprağına düşman ayaklarının basmasından dolayı yaşadığı hüznü dile getiren deyimler: közge körünme- (deyim).

Düşmanın işgali: ayak bas- (deyim).

Vatana hürmet: secde qil- (deyim).

Vatan işgaline karşı duyduğu öfke: düşminiñniñ beşini taşqa qoş- (deyim), Qara bextim aq bol-(deyim).

Yazarın 1933 yılında Kaşgar'da Çin Yönetimine karşı millî ayaklanmaya katılmış, 1936-1945 yıllarında "Aksu Haberleri" (Aksu Uçuri) gazetesinde editör olarak çalışmış, 1949 yılından sonra Çin komünist partisinin yanında yer almış, 1956 yılında Çin heyetiyle Mekke'ye gidip Hac ibadetini yerine getirmiş olduğu (İnayet 2011: 86) düşünüldüğünde; şairin bu çalışmasında incelenen şiirlerinde, bilginin önemi ve gerekliliği, ilim ve bilgiden uzak kalmanın zararları, vatan, vatandan ayrılış,

vatanın düşman ayakları altında kalmasından dolayı duyduğu hüznün, sevgiliye sitem, sevgiliyi vatana benzeterek vatan ile ilgili duygu ve düşüncelerini ifade etmeye çalışması şaşırtıcı olmasa gerektir. Kısacası yazar, hayatında yaşadığı olayları şiirlerine aksettirmiştir.

Tablo 1. Nimşehit'in Şiirlerindeki Birleşik Fiil ve Deyimlerin Sayısal Veri Tablosu

Birleşik Fiiller	İsim + yardımcı fiille oluşunlar	Deyimleşmiş birleşik fiiller
	eş bol- “eş olmak”	béşinğa çüş- “başın sıkışmak”
	taş kurşan-“ bele bağlamak” (nefsinin)peşine düş-“ nefsinde kopmamak”	meydangä çiq-“ortaya çıkmak, görünmek.”
	ten eyle-“ denk eylemek, eşit görmek.”	özünni pargirat -“bilgi ile donanmak, kendini geliştirmek.”
	mumkin ol –“ mümkün olmak”	yüz örü-“yüz çevirmek: gösterdiği ilgiyi kesmek.”
	qaşliriñ méhrab qil-“ kaşlarını çatmak, sinirlenmek.”	gurban bol-“canından vazgeçmek, (bir ülkü, fikir) uğrunda canını vermek, fedakârlık yapmak.”
	tayaq sal-“dayak atmak.”	közge körünme-“değersiz olmak, kıymet ve önem vermemek”.
	derdi tart –“dert çek-: dert çekmek.”	ayak bas-“bir yere ulaşmak, varmak.
	yıraç qal-“ırak kıl- : uzak, ayrı kalmak.”	secde qil-“alnı, eli, ayakları, dizleri, ayak parmaklarını yere getirmek; saygı göstermek.”
	bidar bol-“uykusuz olmak, uyumamak.”	xar bol-“(birini, bir şeyi) küçük görmek, bir kimseye değersiz gözle bakmak.”
zar bol-“inlemek, ağlamak.”	qara bextim aq bol -“kara bahtı ak olmak: bahtı açılmak, talihi dönüp uygun duruma veya arzulanana sonuca gelmek”.	

	bimar bol-“hasta olmak.”	düşminiñniñ beşini taşqa qoş- “düşmanın başını taşa vur- mak: düşmanı yenmek, düş- manı alt etmek.”
Sonuç	12	12

Kaynakça

- Bacanlı, Eyüp (2013). Güney Sibiryaya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 24 Volume: 6 Issue: 24.
- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul.
- Baydar, Turgut (2013). "İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine", Erzurum: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.49, s.55-66.
- Demirez, Güneri Aysun (2013). Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller, Türkoloji Araştırmaları Dergisi Gazi Türkiyat, Ankara, s. 59-80.
- Duymaz, Recep (2005). *Atalar Sözü*, İstanbul: Gök kubbe Yayınları, s. 33-34
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Gazi Üniv. Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2014). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*, 20. Basım, İstanbul: Bayrak Yay.
- Ergin, Muharrem (1989). *Türk Dil Bilgisi*, 18. Basım, İstanbul: Bayrak Yay.
- Gözütok, Ahmet (2009). Eski Anadolu Türkçesi'nden Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Güneş, Sezai (2009). *Türk Dili Bilgisi*, İzmir: Çağlayan A.Ş.
- İnayet, Alimcan (2011). Nimşehit ve Edebî Faaliyetleri Üzerine, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies, XI/1 (Yaz 2011), s.85-98.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1998). *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı*, T. C. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kokmaz, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2004). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.

- Öztürk, Rıdvan (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara: TDK Yay.
- Öztürk, Rıdvan (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, 2 Baskı, Ankara: TDK Yay.
- Sayrami, Nimşehit Ermiya Eli, Aldida, Şingcang Xelq Neşriyatı, Gulca, 1946.
- Şingcangdiki Milletlerniñ Edebiyatı Toğrisida, Ed. A. Rehmitulla Sultan, Urumçi, 2006.
- Tatlık, Erşidin (1998). *Nimşehit Şiirleri Şingcang Xelq Neşriyatı*, Urumçi.
- Uygur Edebiyatı Tarihi 4, Milletler Neşriyatı, Pekin, 2006.